

Приходько Оксана Дмитрівна
Могілянська школа журналістики
м. Київ (Україна)

Суспільне мовлення: стандарти Ради Європи

(стаття надрукована в матеріалах Міжнародної наукової конференції
„Методологічне забезпечення підготовки журналістських кадрів у процесі
роздержавлення мас-медіа та створення системи суспільних та громадських
ЗМІ”, яка проходила в Києві 24-25 травня 2007 року)

Проблемі належного функціонування суспільного мовлення Рада Європи приділяє величезного значення. Протягом останніх десятиріч в цьому напрямку був накопичений і узагальнений великий досвід. Його вивчення і творче застосування з урахуванням особливостей національної медіа ситуації сприятиме створенню в нашій країні суспільного мовлення у відповідності до кращих європейських зразків. З цього приводу наводяться конкретні рекомендації.

The Council of Europe pays great attention to the problem of the proper functioning of public broadcasting. During last decades this organization gained and summarized a lot of experience in this field. Its studying and creative application taking into account distinctive features of national media situation can help create in our country public broadcasting according to the best European standards. There are some specific recommendations on this issue.

Ключові слова: суспільне мовлення, європейські стандарти, Рада Європи, функції і місії суспільного мовлення

Key words: public broadcasting, European standards, the Council of Europe, functions and mission of public broadcasting

Підписання „Декларації про співпрацю з метою запровадження в Україні суспільного телерадіомовлення”, що відбулося 15 березня 2007 року – подія, на яку довго чекали як в самій Україні, так і за її межами. Остання обставина зумовлена, зокрема, і вимогами Ради Європи, які так довго і не дуже успішно виконує наша держава. В самому тексті Декларації зазначається, що підписанти цього важливого документу збираються керуватись „Конституцією та законами України, а також стандартами і рекомендаціями Ради Європи та Європейського Союзу” [1]. Зважаючи на традиційно (для нашої країни) недостатню увагу до документів РЄ, здається актуальним саме зараз проаналізувати весь спектр її стандартів і рекомендацій відносно місії та функцій суспільного мовлення, що і стало темою цього дослідження.

Взагалі концепції суспільного мовлення присвячена така велика кількість публікацій, що майже унеможлиблює знаходження консенсусу щодо його дефініції. Таке зазначає Кароль Якубович, який в свою чергу посилається на Тріне Сівертсен. Шведська дослідниця, проаналізувавши більш як двадцять визначень суспільного мовлення, запропонованих протягом 1980-х років, 1992 року вказала, що може додати ще біля тридцяти характеристик. А сім років потому вона зазначила, що окремі визначення суспільного мовлення не тільки різняться між собою, а нерідко суперечать одне одному, результатом чого є певна „еластичність”, щоб не сказати „аморфність” концепції суспільного мовлення. Втім, як зазначає Якубович, це не заважає споживачу відразу відчувати, що це саме суспільне телебачення, щойно він його побачить [2].

Нема узгодженого визначення суспільного мовлення і в вітчизняній літературі. Хоча в законі „Про систему суспільного телебачення і радіомовлення України” редакції 1997 року зроблена спроба зазначити, що „суспільне телерадіомовлення - це телерадіоорганізація зі статусом єдиної загальнонаціональної неподільної і неприбуткової системи масової комунікації, яка є об'єктом права власності Українського народу і діє згідно з єдиною

програмною концепцією”. Проте, як відомо, цей закон так і не був підписаний президентом (на той час Леонідом Кучмою) і чинності так і не набрав. А широка дискусія, яка точилася в суспільстві навколо цього питання, зводилася здебільшого до вимоги забезпечити незалежність суспільного мовлення від влади і капіталу, гарантувати „неупереджене якісне інформування населення України про події та явища дійсності, обмеження потоку пустих отупляючих передач, повернення телебаченню освітніх та розвиваючих функцій, надання трибуни для виразів своїх поглядів всім основним соціальним групам (створеним не тільки за політичною, а і за релігійною, культурною, національною, професійною ознаками” [3].

Далі, зазвичай, дуже багато уваги приділяється гарантіям незалежності керівництва, механізму фінансування, редакційній та програмній політиці суспільного мовника. Ці питання дійсно є надзвичайно важливими, і світовий досвід дає можливість порівняти різні наробки та відібрати для себе найоптимальніші з них. Втім, як застерігають нас європейські медіа експерти (той таки ж Кароль Якубович, який тривалий час виконував обов’язки президента керівного комітету РС з медіа та засобів масової комунікації, неодноразово відвідував Україну та робив експертні висновки з нашої медіа ситуації), при цьому виникає загроза втратити основну ідею суспільного мовлення, яке в посттоталітарних країнах має певні особливості.

Загалом в уяві переважної більшості як самих медійників, так і споживачів їхньої продукції суспільне мовлення стійко асоційоване саме з Бі-Бі-Сі. Це цілком зрозуміло, адже ця компанія є першим і найуспішнішим прикладом суспільного мовлення. До того ж її працівники прикладають багато зусиль для розповсюдження своєї практики в світі, влаштовуючи навчальні стажування у себе, тренінги, семінари закордоном, розповсюджуючи навчальну та методичну літературу. Проте навіть Британська незалежна наглядова комісія, якій було доручено підготувати доповідь про майбутнє фінансування Бі-Бі-Сі, не змогла визначитись з дефініцією суспільного

мовлення. „Ми не стикались з більш амбіційною задачею, ніж та, що стояла перед нами протягом шести місяців. Коли кожен з нас намагався охарактеризувати суспільне мовлення, починали з’являтися окремі знайомі слова – інформація, освіта, розширення обріїв, неупередженість, незалежність, всебічний доступ, всеохватність, врахування інтересів меншин, обмеження комерційної мотивації, і таке інше, і таке інше. Ми вирішили, що ми не здатні запропонувати нове лаконічне визначення суспільного мовлення, тим не менш кожний з нас відчував, що впізнавали його, коли бачили” [2]. Ось так і вийшло, що в „Редакційних настановах Бі-Бі-Сі”, які намагається наслідувати більшість прогресивних журналістів, редакційні цінності сформульовані надзвичайно коротко: „Бі-Бі-Сі вбачає свій обов’язок у забезпеченні найвищих редакційних та етичних стандартів своїх програм і послуг як у Великобританії, так і в усьому світі. Ми прагнемо досягнення балансу між нашими правами на свободу висловлювання та інформації і нашою відповідальністю – наприклад, щодо поваги до недоторканості приватного життя і захисту дітей”. Далі іде більш детальне перерахування: правдивість і точність, безсторонність і багатоманітність точок зору, редакційна чесність і незалежність, слугування суспільним інтересам, справедливість, недоторканість приватного життя, обережність при можливості завдати шкоду і образу та у відношенні дітей, підзвітність. [4, 6 – 8]. Звичайно, в умовах, коли українських журналістів намагалися змусити працювати за „темниками”, такі засади дійсно здавалися майже недосяжним ідеалом. Але тепер, після журналістської революції, виявилось, що просто подавати правдиву неупереджену інформацію (навіть з наведенням одіозних двох точок зору) недостатньо для того, щоб бути „киснем демократії” та слугувати соціальному, економічному, культурному й політичному розвитку кожної людини та умовою гармонійного прогресу соціальних і культурних груп, націй та міжнародної спільноти [5, 8].

Однак ця проблема, з якою більшість українських ЗМІ зіткнулась не так вже й давно, добре вивчена на прикладі багатьох східноєвропейських країн. Саме тому в документах Ради Європи, що стосуються медійної сфери і, зокрема, питання суспільного мовлення, простежується помітна зміна акцентів. Одними з перших принципових рішень в цій галузі стали документи Першої європейської конференції міністрів з питань інформаційної політики, що проходила 1986 року у Відні. Зокрема, резолюція „Суспільне і приватне мовлення в Європі”, в якій було закладено основні принципи суспільного телебачення, а також окрему декларацію. Там зазначається важливість мовлення, як суспільного так і приватного, „для вільного формування точок зору та розвитку культури”, а також відданість принципу вільного розповсюдження інформації та ідей, обумовленого статтею 10 Європейської конвенції з прав людини. В тому числі і через кордони, адже саме „швидкі зміни в медіа середовищі та розвиток транскордонного мовлення створював як додаткові можливості, так і нові виклики”. На цій же конференції згадувалась також і Декларація Комітету Міністрів РЄ „Про свободу вираження поглядів та інформації” 1982 року, в якій зазначалось, зокрема, необхідність „проведення відкритої інформаційної політики в публічному секторі, що включає також доступ до інформації, задля сприяння розумінню кожною людиною політичних, соціальних, економічних і культурних проблем та заохочення вільного обговорення цих проблем”, а також „існування широкого кола незалежних і автономних ЗМІ, що дасть можливість відображати різноманітність ідей та думок” [5, 8].

На Третій конференції міністрів (Нікосія, 1991) розглядались загрози політичному та культурному плюралізму медіа в умовах концентрації європейських ЗМІ та в умовах розвитку нових комунікативних технологій. Але поповнення РЄ новими членами з колишнього комуністичного табору висунуло на перший план нові проблеми: „Основною проблемою нових демократій у центральній та Східній Європі є пошук аудіовізуальної системи, яка могла б

замінити колишню централізовану, зокрема політично контрольовані ЗМІ. Проте альтернативою не повинні стати неприборкана приватизація і повна лібералізація, оскільки вони можуть призвести до руйнівної конкуренції за володіння ексклюзивними або навіть монопольними правами. З метою запобігти цьому слід терміново заповнити правовий хаос, що залишився після колапсу тоталітарних систем, інформацією про громадське мовлення (на відміну від державної власності), плюралізм, незалежність і рівновагу”. [5, 18], І, нарешті, вже на Четвертій конференції 1994 року у Празі постало питання про „життєво важливу функцію суспільного мовлення як основного фактора плюралістичної комунікації, доступної для кожного” [5, 27].

Дійсно, для західних демократій існування плюралістичності та незалежності медіа в більшості випадків було і необхідною, і достатньою умовою активної ролі ЗМІ у формуванні особистих позицій громадян і в розвитку суспільства та демократичного життя. Однак в посткомуністичних країнах для початку потрібно було ліквідувати залишки тоталітарної системи, системи суцільної пропаганди та ідеологічної обробки. І навіть в тих країнах, де цей процес відбувався з найбільшим успіхом: у Польщі, у прибалтійських країнах, у Словенії та Словаччині, – створити справжню „четверту владу” поки ще не вдалось [6]. В більш узагальненому вигляді цю проблему аналізує знов таки Кароль Якубович, який передбачає три орієнтації розвитку медійної політики в посттоталітарних країнах:

- ідеалістична (в розрахунку одразу на пряму демократію та об’єднавчу комунікацію);
- мімікрічна (або ту, що копіює західноєвропейську медійну модель, або ту, від якої очікується, що ринкові сили самі створять вільні медіа в ринкових умовах);
- атакістичну (яка передбачає, що нові демократичні уряди можуть контролювати медіа, бо мають на це „демократичний мандат”).

В результаті найчастіше утворюється мімікрічно-атавістична модель. [2].

Або, як це зазначено в Рекомендації ПАРЄ 1641 (2004) „Суспільне мовлення”, суспільне мовлення, яке є „життєво необхідним елементом демократії в Європі”, „ у Центральній та Східній Європі суспільне мовлення не вкоренилося повною мірою, тому що було "насадженим" у середовище, позбавлене необхідної культури політики та управління, де громадянське суспільство все ще є слабким, де відсутні адекватні ресурси та є слабкою відданість цінностям суспільного мовлення” [7]. Адже проблема Східної Європи полягає в тому, що громадськість цих країн не організована в громадянське суспільство, і там нема ще сил, які здатні заявити, що вони репрезентують якщо не весь народ, то хоча б певну соціальну групу. Саме тому британська ідеальна модель суспільного мовлення (на становлення якої, до речі, знадобилося майже 80 років) в посттоталітарних країнах не спрацьовує.

Саме з огляду на ці обставини Рада Європи на вже згадуваній Празькій конференції визначила місію суспільного мовлення через створення „точки відліку для всіх членів суспільства й фактора соціального єднання та інтеграції всіх людей, груп і громад; перетворення на форум для громадських обговорень, у рамках яких можна буде висловлювати якомога ширший спектр поглядів і думок” [5,28].

Тобто, створення вільного, не заангажованого суспільного мовлення – це дуже небезпечний міф, болюче щеплення від якого вже отримали наші західні сусіди. Суспільна журналістика повинна бути ангажованою, але не владою, не бізнесом, а інтересами суспільства. І ці інтереси повинні визначатись не за принципом „середньої температури по лікарні”. Ці інтереси визначаються відповідністю до місії соціального єднання, поглиблення взаємопорозуміння. І саме тому обговорення цієї місії як журналістським середовищем, так і суспільством загалом має величезне значення. Виконання цієї місії – задача дуже складна. Одна справа – створити окремі програмні продукти для бабусь і

підлітків, для бізнесменів і домогосподарок. Нехай вони навіть будуть відповідати найвищим професійним стандартам і сприяти розвитку освіти і вихованню окремих груп населення. Але зовсім інше – створити продукт, який об'єднає навколо себе усі верстви населення, і буде сприяти знищенню усіх форм соціальної сегрегації.

Стверджувати, що увесь цей досвід, який країни Ради Європи накопичували протягом останніх кількох десятиріч, Україна вперто ігнорує, не можна. Перекладом важливих документів РЄ займається вже не тільки малопотужне Бюро інформації Ради Європи в Україні та відповідні міністерства, але й Інститут Медіа Права на замовлення Національної комісії з утвердження свободи слова та розвитку інформаційної галузі за підтримки фонду „Відродження”, і Лабораторія законодавчих ініціатив. Не дивно тому, що в новій редакції закону „Про суспільне телерадіомовлення” (запропонованій директором Інституту Медіа Права Тарасом Шевченко) рекомендації РЄ враховані. Ось як в цьому законі визначені завдання суспільних телерадіоорганізацій:

„Суспільні телерадіоорганізації мають особливе місце в системі телерадіомовлення та виконують завдання, які, як правило, не здатні виконувати приватні телерадіокомпанії. Зокрема вони:

- сприяють об'єднанню українського суспільства, міжнаціональному та міжконфесійному взаєморозумінню;
- сприяють розвитку української мови та культури, а також мов та культур народів, що проживають на території України;
- виражають високі стандарти якості журналістики;
- забезпечують вищі стандарти толерантності, поваги до людини, її честі та гідності;

- сприяють найбільш повному задоволенню інформаційних, культурних та освітніх потреб телеглядачів та радіослухачів.» [8]

Якби цей закон дійсно був би прийнятий, це б суттєво підвищило шанси нашої країни отримати суспільне мовлення найкращого європейського зразка. Однак, навіть педантичне виконання усіх інших рекомендацій європейських експертів (і щодо гарантій незалежності керівництва суспільним мовленням, і щодо механізмів фінансування, і щодо редакційної та програмної політики) впевненості в успіху цього проекту не дає. Адже на пересічному рівні поінформованість як журналістської спільноти, так і суспільства в цілому про доробки Ради Європи вкрай низька. Ось що показали результати опитування, проведені автором в лютому-березні 2007 року на випускних курсах Інституту журналістики КДУ ім. Т.Г. Шевченка та Могилянської школи журналістики. Відповідаючи на питання „Чи є для вас термін „європейські стандарти журналістики” абстрактним чи він асоціюється з певними документами, організаціями, ініціативами?” із 28 респондентів лише два (!) згадали Європейський суд з прав людини. Для 16 студентів ці стандарти виявились більшою чи меншою мірою абстрактними (тобто не було названо жодної конкретної організації). Інші згадували „Репортерів без кордонів”, етичні кодекси, стандарти Бі-Бі-Сі. До речі, саме ті студенти, які згадали про Європейський суд, оцінили важливість відповідності ситуації в українській журналістиці європейським стандартам журналістики на 10 і 8-9 балів (за 10-бальною шкалою). Переважна більшість серед тих, що залишились, проставила 4-6 балів.

Дуже показовим була також відповідь на питання: „Які функції і як добре (за 10-бальною шкалою) виконує українська журналістика?”. Загалом оцінки були дуже невисокі, згадувались не тільки ті функції, що виконуються, а й ті, що б мали виконуватися. Найчастіше називали інформативну, розважальну, виховну, маніпулятивну, просвітницьку, соціальну, критичну, ідеологічну, контроль влади, формування цінностей. Комунікативну функцію, функцію

сприяння об'єднанню суспільства, консолідуючу функцію не згадав жоден студент.

Зрозуміло, що сприяти об'єднанню українського суспільства, досягненню більшого взаємопорозуміння таким журналістам буде важко. І тут дуже доречним є черговий висновок РЄ: Держави-члени повинні заохочувати суспільні ЗМІ грати активну роль у сприянні соціальній єдності та об'єднанню всіх спільнот, соціальних груп і поколінь, в тому числі міноритарні групи, молодь, людей похилого віку, незаможних і знедолених соціальних верств, інвалідів тощо, водночас поважаючи їхні різні характерні риси та потреби. У цьому контексті, необхідно приділяти увагу контенту, створеному такими групами та для таких груп, і їхньому доступу до ЗМІ, а також присутності та зображенню в суспільних ЗМІ. Крім того, належну увагу слід приділяти питанням гендерної рівності” [9].

Втім, просте вивчення окремих рекомендацій, резолюцій і декларацій ПАРЄ, Комітету Міністрів, міністерських конференцій та просто експертних висновків (більшість з яких, до речі, навіть не перекладено українською) проблеми не вирішить. Потрібно створення спеціального підручника, в якому всі ці цілком конкретні та надзвичайно корисні стандарти РЄ будуть аналізуватися з урахуванням наших національних особливостей. А також, звичайно, ініціювання широкого обговорення цієї теми як журналістами, так і різними групами населення.

Звичайно, усвідомлювати, що стільки часу згаяно даремно, неприємно. Але в цьому можна також знайти і деякий позитив. Так, наприклад, черговий виклик для вже існуючих європейських суспільних мовників несе з собою інформаційне суспільство. Рада Європи зараз надзвичайно переймається долею суспільного мовлення в цьому новому середовищі. Як суспільному мовленню не втратити свою гуртуючу роль? Як йому не перетворитися на „аналогове гетто” в вік цифрових технологій? Як використати нові можливості в цілях

більшого єднання суспільства за допомогою нових інформаційних та комунікативних технологій? І взагалі, чи не перетвориться це інформаційне суспільство на множину окремих індивідумів, замкнених кожний в своєму віртуальному просторі?

Отже, висновками з цього аналізу повинно стати усвідомлення необхідності ретельного вивчення стандартів і рекомендацій Ради Європи з приводу функцій і місії суспільного мовлення, створення спеціальних навчальних програм, ініціювання широкого обговорення цієї теми. Вся концепція суспільного мовлення в Україні має пройти повну експертизу з боку Ради Європи, і її результати також мають бути широко обговорені. Більш того, при належній акумуляції зусиль Україна може навіть сама запропонувати Європі шляхи вирішення проблем суспільного мовлення, пов'язані зі становленням інформаційного суспільства. Якщо, звісно, не буде пасти задніх, а зіграє на випередження.

Література:

1. Декларація про співпрацю з метою запровадження в Україні суспільного телерадіомовлення - <http://comin.kmu.gov.ua/document/58354/Deklaracija.doc>
2. *Jakubowicz K.* We know it when we see it? Public Service Broadcasting: Definitions, Descriptions and Policy Dilemmas - <http://info.lut.ac.uk/research/changing.media/K.J.-Paper.html>
3. . *Іванов В.* Суспільне мовлення: різдвяна казка чи близька реальність? <http://www.cdrp.iatp.org.ua/material/media/social.html>
4. Редакційні настанови Бі-Бі-Сі”, українське видання – 226 с.
5. Бюлетень Бюро інформації Ради Європи в Україні, вип.. 10. К., 2003. – 92 с.
6. *Bruner R.* How to build public broadcast in Post-Socialist Countries. - <http://archiv2.medienhilfe.ch/topics/PBS/pbs-1st.pdf>
7. Рекомендації ПАРЄ 1641 (2004) „Суспільне мовлення” http://www.parlament.org.ua/index.php?action=draft_art&dtopic=4&ar_id=357&as=0
8. Закон України „Про суспільне телерадіомовлення” http://upp.org.ua/yurlikbez_36.html
9. Рекомендація Rec(2007)2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо плюралізму засобів масової інформації та розмаїття медіа контенту - [http://www.telekritika.kiev.ua/img/files/1/1_Rec\(2007\)3_UKR.doc](http://www.telekritika.kiev.ua/img/files/1/1_Rec(2007)3_UKR.doc)